

ՀԱՅԵՐԷՆ ԳՐԱԲԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ԱՊԱՍՏԱՆԸ՝ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ

Ուսանողութեանս միջոցին, հաւանաբար երուսաղէմ՝ ժառանգաւորաց Վարժարանը, լսած կամ կարդացած էի թէ Ֆ. Գոնիպէր Անգլիացի հայագէտը (նոյնազգի Հ. Լինչ զայն իր Արմենիա գրքին մէջ կը յիշէ որպէս «բարեկամ») 19րդ դարու վերջերը երբ մոտէ կը գործէ Երուսաղէմի հայկական Ս. Յակոբայ վանքի բակը, հանդիպող առաջին միաբանին հայերէն բարեւ տալով, զայն կը զարմացնէ ուղղութիւն խնդրելու համար հայերէն գրաբար հարցում ընելով: Օտարականը հայերէն գրաբար խօսիլ կարենալու աստիճան լաւ սերտած էր Ս. Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ անմահ թարգմանիչներու մեզի հինգերորդ դարուն ժառանգ թողած լեզուական մեծ գանձը: Ֆ. Գոնիպէրի մակարդակով հայագէտներ՝ հմուտ հայերէն գրաբարի, կը գտնուին մինչեւ այսօր այլեւայլ ազգերու միջեւ, թեւ սակաւաթիւ:

Ֆ. Գոնիպէրի գործունէութեան շրջանին, հայերէն աշխարհաբարի գործածութիւնը որպէս գրական լեզու, հազիւ կէս դարու պատմութիւն ունէր հայութեան երկու մշակութային կեդրոններուն մէջ, Կ. Պոլիս՝ իր զարգացող արեւմտահայերէնով, եւ Կովկասի մէջ՝ Թիֆլիս, խաչատուր Արովեանի եւ Րաֆիի ձեւաւորած արեւելահայերէնով:

Հայուն հաւատքի բերդ հայ եկեղեցին, դարերով մատուցած իր օրհնութիւններու, աղօթքներու եւ պատգամներու լեզուն՝ հայերէն գրաբար, կը պահէր անփոփոխ: Առաջին Մեծ Պատերազմի օրերուն, Ամենայն Հայոց Տ. Գէորգ Ե. (Սուրենեան) Կաթողիկոսի

դիմումով, եգիպտոսի Թեմին Առաջնորդ Թորգոմ Եպս. Գուշակեան նուիրակի հանգամանքով այցելեց Հնդկաստանի եւ հեռաւոր Արեւելի կարգ մը հայկական համայնքներուն եւ եկեղեցիներուն 1916 Դեկտ. 4էն սկսեալ աւելի քան մէկ տարի տեւող ուղեւորութեամբ մը: Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի այս արտասովոր գործունէութեան օրագրութիւնը եւ առընչուող իր խորհրդածութիւնները, յետ մահու լոյս տեսան 1941ին Հնդկահայ հատորով: Գրքին մէջ Սրբազանը տեղ տեղ կու տայ օրինակներ կարգ մը հնդկահայերու (մասնաւորաբար Նոր Զուղայէն գաղթած պարսկահայերու) հմտութեան, ի մասին հայերէն գրաբարի: Կալկաթայի Մարդասիրական հայ ձեմարանի նախկին Սանուց Միութեան խրախճանքի սեղանը, սարքուած Սրբոց Վարդանանց տօնի երեկոն՝ Փետր. 22, 1917, առիթ կ'ընծայէ համայնքի երեւելի դէմքերէն Պ. Մեսրոպ Սէթի, որ երեսն կոչնականներուն - բոլով մօտ ութսուն - կարդայ ընդարձակ եւ պատմական գրաբար ճառ մը, ճեմարանին հիմնադիրներուն յիշատակին ուղղուած: «... Յետոյ Պ. Մեսրոպ Սէթ դարձեալ գրաբար ճառով մը քաժակ առաջարկեց ճեմարանի ներկայ հոգաբարձուներու կենացը, որուն՝ գրաբար ճառով մը պատասխանեց Պ. Դ. Ա. Դաւթեան:»

Թորգոմ Գուշակեան Սրբազան, խորհրդածելով այս հանդէսին իր վրայ գործած տպաւորութեան մասին, կը գրէ. «Շատ սիրեցի մանաւանդ իրենց նիզը գրաբարէն չբաժնուելու, զայն

աշխարհաբարեն գերադաս համարելու: Ատիկա, այդ նիգր, թեև ըստ ինքեան ծիծաղելի լինելու չափ գուարնալի է այժմ, բայց կը յիշեցնէ միայն իրենց հայրենասիրութեան դասական ձեւը, որով չեն կրնար հաշտուիլ ներկային պահանջներուն հետ. իսկ եթէ չեն կրնար ըմբռնել արդի աշխարհաբարին գեղեցկութիւնը, ատոր պատճառը այն է որ անոր հետ շփման մէջ չեն»:(1)

Այդ հանդէսէն մէկ տարի ետք, փետր. 17, 1918ին Կալկաթայի մէջ Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի դէպի Եգիպտոս վերադարձին առիթով սարքուած հաւաքոյթին, տեղւոյն հայ հասարակութեան նախագահ Յովհաննէս Գալստանեան կը կարդայ գրաբար ողջերթի ուղերձ մը, որու չորս պարբերութիւններուն վերջինն է հետեւեալը.- «Ապաքէն քան զքաղութիւն վերապատուեալ հարս ցարդ եկեալ յայց օտարաշխարհիկ որբերոյս հայոց առաւել պատկառելի եւ սիրալորոր հանդիսացեալ հայրդ արժանապէս վայելէ՛ի սէր եւ յաջակցութիւն որդւոցդ, թեւ նոքին քաղմօք թերացեալ խոստովանին զանձինս: Յաւ է մեզ յիշատակել զանառողջութենէն որով տառապեցայք, այլ մեք մեծայոյս եմք զի վերադարձ Զեր անփոյթ լեալ՝ պարգեւեցէ՛ եւ զկատարեալ ապաքինումն եւ զկար առ ի յառաջադէմ ընծայել զայլեւս գործ մերոյ Ազգի:՝ Աղաչեմք, Սրբազան Հայր, ընկալչիք զմատանիս զայս զմրխտեայ, եւ կրեսչիք զնոյն ի դոյզն նշան ջերմին սիրոյ եւ երախտագիտութեան հայ հասարակութեան Կալկաթայի, գրեալ ի մեծագոյն պատիւ անձանց հայցեմք մատչիլ ի համրոյր սուրբ աջոյդ եւ զօրհնութիւնդ ընկալեալ մաղթել Զեզ ուղի բարի: «Երթայք ի խղաղութիւն, առաջի Տեառն է նաւապարհ Զեր գոր երթայք:» (2)

1930ին, երբ հայ Սփիւռքի գիտակցութեան մէջ թարմ էր յիշատակը եղեռնին զոհուած հարիւրաւոր արեւմտահայ հոգեւորականներու, համաբաւոր քանաստեղծ Վահան Թէքէեան ապահով վայրի մը մէջ - Փարիզ կամ Եգիպտոս - գրեց իր Տաղ Գրաբարին, որու մէջ գրաբարի «Փառայեղ կոչումն»ին ըմպելի եւ նաշակելիք հանդիսացող Խորենացին, եղիշէն, թարգմանիչ Պատմագիրները, եզնիկը, Նարեկացին եւ Շնորհալին գովերգելէ ետք, կ'եզրակացնէ՝ քերթութիւն վերջին տողերով.- «Դո՛ւն, ո՛վ մըքերք երբեմնի մեր սրբութեան, գիտութեան, Դուն զըրաւած ես ահա՛ եկեղեցւոյ մեր սեղանն, Ու քե՛զ հոնկէ մեզի միշտ կը քաշի՛ եւս քահանան»:

Թէքէեան այդ օրերուն գիտէր թէ ի սպառ փակուած էին Պոլսոյ մերձակայ Արմաշի եւ Կիլիկեան բերդափառ Սիսի հայ քահանայ պատրաստող դպրեվանքները: Մայր Աթոռի հոգեւոր ճեմարանը եւս անպտուղ դարձած կը հեծէր համայնավար վարչաձեւի կաշկանդումներուն տակ: Կիլիկիոյ աստանդական կաթողիկոսութիւնը տակաւին զուրկ էր ընծայարանէ: Երուսաղէմի հայ Պատրիարքութիւնը կը մնար միակ կեդրոնը յոյսի, հայ եկեղեցականներ պատրաստելու: Եւ այդ յոյսը կ'արդարացնէին մեծանուն եղիշէ Պատրիարք Դուրեան հանճարեղ ուսուցիչ հայերէն գրաբարի - հեղինակ դասագիրքերու շարքի - եւ անոր յԱրմաշ ուսանած եւ շրջանաւարտ աւագ աշակերտ Բարգէն Եպս. Կիլէսէրեան: Այս պատկառելի ուսուցիչներէն ներշնչուած երիտասարդ հոգեւորականները՝ 1928ին ձեռնադրուած փոքր խումբ մը, եւ 1930ին ձեռնադրուած աւելի մեծ խումբ մը վեդարաւորներ հայ ազգին տուին կրթական մշակներ

որոնք ծառայեցին ոչ միայն երուսաղեմի ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ Ընծայարանին մէջ, այլ նաեւ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, Կիլիկիոյ Աթոռի վերածնած դպրեվանքին մէջ ի Լիբանան, եւ ստանձնեցին, նշանակովի կամ ընտրութեամբ թեմական առաջնորդի պաշտօն: Այս խումբերէն նախ Սիոն Վրդ. Մանուկեան եւ ապա Տիրան Վրդ. Ներսիսեան եղան դասընկերներուս եւ իմ հայերէն գրաբարի ուսուցիչները մի քանի տարի, նախքան երկու վարդապետներուն հետանալը երուսաղեմի վանքէն, ԱՄՆի եւ Եւրոպայի մէջ հովուական պաշտօն ստանձնելու համար: Իր յանկարծական վախճանումէն (Փետր. 1939) ութ ամիս առաջ երջանկայիշատակ Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեան 32-Ամեայ Սիոն Վրդ. Մանուկեանին յանձնեց հայերէն գրաբար գրած իր կոնդակ-վկայականը, Սիոն Վրդ. ի կենսագրական եւ անոր ուղղուած յորդորական, ի քաջալերութիւն անփորձ վարդապետին որ վանքէն կը մեկնէր անգլիախօս երկիր մը, հայկական մեծկակ հօտ մը հովուելու Փրովիտէնսի մէջ: (3)

Իր ուսուցիչ եղիշէ Սրբազան Դուրեանի նման տիրապետած հայերէն աշխարհաբարին՝ գեղեցիկ խօսք եւ գրականութիւն ստեղծելու աստիճան, Թորգոմ Սրբազան Գուշակեան ցմահ մնաց հայերէն գրաբարի ճարտար դարբին մը: ՄԻՈՆ ամսագիրին (պաշտօնական հրատարակութիւն երուսաղեմի հայ պատրիարքութեան) մէջ 1933 Մարտին կողքի կողքի կ'երեւին երկու նամակներ՝ գրաբար, առաջինը ի շնորհաւորութիւն գրուած Թորգոմ Գուշակեան Պատրիարքէն առ Ն.Ա.Օծուքիւն Տ. Խորէն նորընտիր Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց՝ Նոյ. 21, 1932 թուակիր, իսկ երկրորդը՝ ի պատասխան գրուած

հայրապետին կողմէ Յունուար 28, 1933ին:

ՄԻՈՆ յարգանքով տեղ տուաւ Տ. Խորէն Ա. Կաթողիկոսի անդրանիկ (4) եւ յաջորդ կոնդակներուն՝ գրուած գրաբար: Ասոնց շարքին քացառիկ է Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան 1500 ամեակին առիթով, 1934-1935, Սրբոց Թարգմանչաց տօնաշրջանը յորելինական տարի յայտարարել, եւ այդ առիթով հայ Սփիւռքի մէջ տեղի ունենալիք հանդէսներու առանձին Յանձնաժողովի նախագահ նշանակել երուսաղեմի հայ Պատրիարք Թորգոմ Արք. Գուշակեանը: Ակնարկելով Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան, Տ. Խորէն Կաթողիկոս իր այս կոնդակի առաջին պարբերութիւնը կը վերջացնէ հետեւեալ հաստատումով. - «Որպէս առաջին երախայրիք Դիւտի Դրոց եւ Ճգանց Ս. ՍԱՀԱԿԱՅ ՊԱՐԹԵՒԻ եւ ՄԵՍՐՈՊԱՅ ՄԱՇՏՈՑԻ եւ երանելի աշակերտաց նոցա՝ եղեւ նա կոթող յաւիտեանական փառաց եւ պարծանք Ազգի մերում յաչս քաղաքակրթ ազգաց եւ քանսէր գիտնոց, յորոց եւ Թագուհի Թարգմանութեանց կոչեցաւ»: (5)

Ափսոս որ այս գոյգ լուսամիտ հոգեւոր պետերը հայ եկեղեցւոյ՝ նախ Խորէն Կաթողիկոս եւ քիչ ետք Թորգոմ Պատրիարք 1938-1939 տարեշրջանին կանխահաս կերպով վախճանեցան, կատարուելիք շատ մը գործերու լրումը չտեսած: Եւ այդ ժամանակաշրջանէն ասդին հայերէն գրաբարի կենսունակութիւնը հետգհետէ նահանջեց: Մեր ժամանակակից Կաթողիկոսները այլեւս գրաբար չեն շարադրեր իրենց կոնդակները: Ասկէ քառորդ դար առաջ, իմաստակ հայ քանաստեղծ մը, առանց ամչնալու հանգուցեալ Վահան Թէֆէեանէն, հրապարակային ելոյթի

մը ընթացքին սփեմաւոր գրողի մը գործերը նսեմացնել կը փորձէր, յայտարարելով թէ անոնք «գրաբար կը հոտին»։ Այս օրերուն թերեւս Հայաստանի գիտութեանց Ակադեմիայի մէջ հայերէն գրաբարով գրադող չկայ, քանի գրաբարը «անօթի փորը չի կշտացներ»։

Սակայն հայերէն գրաբարը կը տեւէ հայ եկեղեցւոյ պաշտօնեղծութեանց եւ ծիսականարութեանց մէջ, ինչպէս տեւած է ցարդ հարիւրաւոր տարիներ, նոր յօրինումներու ընդհատումէն ի վեր։ Կարելորը գիտակցութիւնն է հայ հոգեւորականին, որու պարտականութեանց մաս կը կազմէ իմանալ իմաստը իր գրաբար երգածին կամ կարդացածին։ Եթէ չիմանայ ի՞նչպէս ինքզինք պիտի համարէ հարազատ շառաւիղ մեր ազգի սուրբ թարգմանիչներուն։

Անհրաժեշտ է ուրեմն որ հայ եկեղեցւոյ ընծայարաններուն մէջ, Հայաստանի մէջ եւ այլուր, ուսանողներէն պահանջուի լրջօրէն եւ մանրակրկիտ սերտումով մօտենալ Պատարագամատոյց, Ճաշոց, Ժամագիրք, Շարականոց մատեաններուն, եւ սորվիլ օգտագործումը զանոնք իրարու կապող

Տօնացոյց մատեանին։ Ասոնց ծանօթացումը պիտի նուազեցնէ պարագաներ երբ հայ եկեղեցականներ կը սպրդեցնեն սխալներ։ Զոր օրինակ՝ «Պահպանիչ» մը արտասանելու միջոցին անտեղի «զ» մը կը փակցնեն խօսքին լրացուցիչ գոյականին կամ դերանունին սկիզբը։ Անուշադիր ճաշասեղան օրհնողներ նոյնպիսի սխալ կ'ընեն երբ «օրհնեսցի» կրաւորական բայով սկսուած աղօթքին մէջ ըզսեղանս կամ զհոգեճաշս հայցական հոլովով կը շարունակեն գայթիլ եւ գայթակեցնել։

Գրաբար բարձրաձայն կարդացող կամ արտասանող հայ հոգեւորականը, եթէ իրազեկ է իր շրթներէն ելած բաներու իմաստին, շունչ առնել կարենալու համար պիտի գիտնայ թէ ե՞րբ է ընթերցումը ընդհատելու պահը։ Մտածելով, ոչ թէ թութակաբար բարբառելով, պիտի գիտնայ ըսել «ընդ Որդւոյ» երբ արտասանուող աղօթքը, ուղղուած է Հօր Աստուծոյ։ Երբ աղօթքը կը սկսի ուղղուելով Քրիստոսի Աստուծոյ Որդիին, այլեւս չըսել նոյն հետայն «ընդ Որդւոյ»։

ԱՐՏԷՆ Ա. ՔՀՆՅ. ԱՇՃԵԱՆ

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ

- 1.- Հնդկահայ, էջ 156-157
- 2.- Հնդկահայ, էջ 374-375
- 3.- Հայ երուսաղէմ. Սիոն Եպս. Մանուկեան, 1948 Պոստոն, էջ 7-11
- 4.- ՍԻՈՆ, 1933 Հոկտ. էջ 293
- 5.- ՍԻՈՆ, 1934, Դեկտ. էջ 361-364